

ПРОФЕСІЙНА ПІДГОТОВКА КУРСАНТІВ ВНЗ МВС ДО ДІЙ В ЕКСТРЕМАЛЬНИХ УМОВАХ

Домніцак В. В.

Аналіз надзвичайних подій, що спричинили загибель або поранення працівників міліції, свідчать про їхню неготовність адекватно діяти під час екстремальної ситуації. Психологічна, фізична неготовність до рішучих і швидких дій є однією з основних причин загрози для життя працівника міліції. Щоб уникнути в подальшому загибелі й травмування працівників, необхідно вирішувати цю проблему на етапі навчання курсантів ВНЗ МВС.

Метою статті є розкриття деяких питань професійної підготовки майбутніх фахівців правоохоронних органів до діяльності в екстремальних умовах, на основі яких обґрунтовано запропонувати якісніші методи навчання й підготовки курсантів до дій в екстремальних умовах як у психологічному аспекті, так і щодо фізичної підготовленості.

Як відомо, професія міліціонера належить до однієї з найбільш небезпечних і тому - найбільш стресових. Діяльність багатьох служб органів внутрішніх справ, передусім оперативних, проходить у мінливих небезпечних умовах, характеризується частим виникненням екстремальних ситуацій, пов'язаних з ризиком для життя. Вплив цих умов, психічні переваження призводять працівників до стресового стану. Він виникає в період небезпеки, страху, невдач, втрати надії, перспективи, спричиняє вкрай негативний вплив на організм, гальмує продуктивність діяльності працівника ОВС, травмує психіку, інші системи організму і загалом веде до психологічної й професійної деформації [4]. Професійна діяльність працівників міліції часто здійснюється в складних умовах, пов'язаних із затриманням злочинців, застосуванням зброї, забезпеченням громадського порядку під час масових заходів і надзвичайних ситуацій. Правоохоронна діяльність характеризується необхідністю протидіяти злочинності в різних її формах, тривалим впливом стресогенних факторів, наявністю постійної загрози для життя й здоров'я, високою ймовірністю загибелі й травмування персоналу, а тому вимагає високого рівня професійної підготовленості працівників до дій у складних і екстремальних обставинах [11]. Відомими нормативними документами (зокрема, Програмою психопрофілактичної роботи з особовим складом органів та підрозділів внутрішніх справ України на 2008-2012 рр.) встановлено, що основною метою професійної підготовки особового складу ОВС є формування професійної готовності працівників до дій у складних умовах службової діяльності [10]. Теоретичний аналіз вітчизняних і зарубіжних джерел дав змогу виявити різні педагогічні форми й методи організації підготовки працівників підрозділів міліції, зокрема спеціального призначення, підрозділів внутрішніх військ і груп швидкого реагування й подібних до них структур у системі ОВС до дій в екстремальних ситуаціях. Питання соціально-психологічного забезпечення правоохоронної діяльності в екстремальних умовах досліджували О.М. Бандурка, О.В. Тімченко, В.Є. Христенко, М.С. Корольчук, В.М. Крайнюк, Д.О. Александров, Г.О. Юхновець, Л.І. Каміренко та ін. Психолого-педагогічні засади підготовки фахівців до дій в екстремальних ситуаціях окремо вивчали С.К. Делікатний, М.І. Дмитренко, Д.Г. Заброта,

В.І. Дяченко, В.В. Корнєшук, Л.С. Криворучко та ін.

Окремі аспекти професійної підготовки майбутніх фахівців правоохоронних органів України достатньою мірою розкрито в дослідженнях вітчизняних і зарубіжних авторів, але на сьогодні питання професійної підготовки курсантів до майбутньої професійної діяльності в екстремальних ситуаціях потребують висвітлення, що й зумовлює актуальність вивчення зазначеної проблеми [10].

Проведені автором дослідження у сфері професійної підготовки кадрів показали, що всі етапи підготовки потребують вдосконалення. Наприклад, під час первинного навчання відсутня психологічна підготовка до майбутньої служби, небезпек, екстремальних ситуацій. Складається враження, що екстремальні й потенційно небезпечні ситуації в процесі життєдіяльності для співробітників ОВС повинні ставати скоріш нормальним явищем, ніж виключенням з правил. Водночас, за даними закордонних досліджень, у результаті психологічного навантаження, яке викликано екстремальною ситуацією, лише 12-25 % працівників поліції можуть зберегти самовладання й, оцінивши правильно оперативну обстановку, діяти рішуче та розумно. Близько 50-75 % перебувають у стані приголомшення, так званої "панічної реакції", хоча вони відносно спокійно реагують на події. У 12-25 % працівників поліції спостерігаються істеричні реакції (ступор, цілковита байдужість тощо). Отже, більшість людей в екстремальних ситуаціях перебувають у стані підсвідомого автоматизму [6]. Якщо працівника ОВС навчили заздалегідь правильної тактики дій у таких випадках і довели їх дії до стадії автоматизму, - він здатен буде забезпечити власну безпеку й безпеку оточуючих його людей. Організовані злочинні акти, пов'язані з насильницькими діями проти правоохоронців, нещасні випадки, виробничі травми мають місце й на теренах нашої держави, кількість втрат працівників міліції не зменшується. Незважаючи на вимоги керівництва МВС України щодо підвищення рівня професіоналізму кадрів, пріоритетності безпеки працівників при виконанні ними службових обов'язків і дій в екстремальних ситуаціях, стан справ на цьому важливому напрямку діяльності ОВС викликає серйозну занепокоєність як у населення, так і в органів влади. Аналіз щорічних статистичних звітів Відділу державного нагляду за охороною праці МВС України, вивчення рішень Комітету Верховної Ради України з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності, результати науково-практичних досліджень, проведених фахівцями з професійної підготовки кадрів ОВС України за останні роки, дозволяють зробити висновки, що система професійної підготовки кадрів для ОВС діє неефективно. У службовій діяльності почастишали випадки виникнення екстремальних ситуацій, під час яких життя й здоров'я працівників міліції знаходились у небезпеці. Зростає необхідність підвищення рівня підготовки особового складу ОВС під час ліквідації масових порушень громадського порядку й підтримання громадської безпеки. Сучасні умови діяльності працівників ОВС характеризуються наявністю великої кількості стрес-факторів, які негативно впливають на психічний стан працівників міліції, що під-

© В.В. Домніцак, 2012

До нової концепції юридичної освіти

тверджує недостатній рівень професійної майстерності, і призводять до травмування чи загибелі. Про це свідчать проведені дослідження щодо визначення "групи ризику" серед підрозділів ОВС [7]. До цієї категорії слід віднести працівників громадської безпеки, кримінальної міліції, патрульно-постової служби, дільничних інспекторів, карного розшуку. Крім того визначено, що в загальній структурі втрат особового складу переважна кількість надзвичайних подій з фізичними наслідками виникає при дорожньо-транспортних пригодах, затриманні, раптовому нападі та фізичній протидії з боку правопорушників і злочинців. У 60-70 % випадків має місце комбінація травмуючих факторів, наприклад, фізична протидія й використання зброї злочинцем під час його затримання [3]. Очевидно, що рівень професійної підготовки працівників міліції до безпечного виконання службових обов'язків не відповідає вимогам сьогодення й потребує докорінного поліпшення. Про це свідчать такі дані: за матеріалами спецповідомлень визначені як некваліфіковані заплановані дії працівників у 67 % випадків. Є підстави вважати, що цей показник може бути й дещо вищим, оскільки у 28 % випадків були відсутні відомості щодо конкретної ситуації з фізичними втратами [10].

Аналіз показників травматизму й загибелі працівників ОВС приводить до висновку, що головним мотивуючим чинником у необґрунтованих діях є професійна неготовність працівників міліції до кваліфікованих дій, насамперед, в екстремальних ситуаціях. Все це зумовлює пошук нових методів і заходів щодо вдосконалення професійної підготовки працівників ОВС і, насамперед, професійної готовності до дій в екстремальних умовах. Тому найголовнішим методом досягнення позитивних результатів при підготовці до дій у таких умовах може стати початкова професійна підготовка, яку працівники міліції проходять ще курсантами ВНЗ МВС. Основними завданнями для курсантів є:

- оволодіння необхідними знаннями й спеціальними навичками для успішного виконання обов'язків по охороні громадського порядку й боротьбі зі злочинністю та інших оперативно-службових завдань;
- підвищення рівня професіоналізму майбутніх працівників ОВС шляхом удосконалення спеціальних навичок;
- розвиток у курсантів ОВС особистих високих моральних якостей, патріотизму й відповідальності, здатності до ініціативних дій, сумлінного виконання професійного обов'язку.

Усі компоненти професіоналізму (знання, вміння, навички, психологічні якості) впливають на професійну підготовленість, але специфічне значення мають: знання й прогнозування особливостей і труднощів, відповідність очікувань тому, що відбувається; натренованість у виконанні професійних дій у складних умовах. Поведінка в екстремальній ситуації визначається рівнем фізичної або спеціальної (тактичної) підготовки, індивідуально-психологічними особливостями працівника й особливостями психічного відображення об'єктивних чинників оточення, які наявні в конкретній ситуації діяльності. Можна представити екстремальну ситуацію як складний, комплексний подразник, який викликає в основному два рівні реакцій: а) пристосувальні, які актуалізують автоматичні реакції (типи навичок, автоматизмів, рефлексів); б) реакції, які активізують складні інтелектуальні функції, що формують стратегію поведінки й забезпечують процес розподілу уваги між контролем за поточним станом ситуації й створенням нових, адек-

ватних до умов ситуації плану та способів дій [7]. У численних дослідженнях з екстремальної й кризової психології узагальнено фактори екстремальних ситуацій (обставинний, діяльнісний, особистісний), психогенні фактори, що впливають на якість дій співробітників ОВС (конфліктність, напруженість, дефіцит часу, велика інтенсивність навантажень, ризик, небезпека), нетипові фактори, які визначають специфічність виконання оперативно-службової діяльності із використанням транспортного засобу (дорожні, технічні, організаційно-технічні, психологічні, тактико-спеціальні); рівні регуляції реакції людини на нетипову ситуацію (адаптивна, неадаптивна й дезадаптивна поведінка). Професійна діяльність працівників міліції пов'язана з імовірністю отримання травм, ушкоджень, загибелю. Дії працівників міліції, пов'язані з вирішенням конкретного службового завдання, характеризуються небезпекою для здоров'я й життя, завжди здійснюються в умовах емоційних і фізіологічних навантажень. Вказані умови можуть справляти дезорганізуючий вплив на діяльність і, природно, на її результативність. Екстремальні умови створюють для людини значні труднощі, ефективне подолання яких неможливе без вольових зусиль, без свідомої мобілізації всіх сил в умовах необхідності реалізації власних дій і стану [4]. Серед засобів саморегуляції поведінки в складних обставинах дослідники виділяють: самопереконавання, самонаказ, самосхвалення, самоаналіз, концентрацію уваги на техніці вирішення завдань, а не на кінцевому результаті, усунення зовнішніх ознак емоційної напруженості тощо [6]. Накопичені за останні 10-15 років дані про сутність і вплив екстремальних ситуацій у різних сферах професійної діяльності, значення засобів фізичної культури у формуванні готовності людини успішно долати екстремальні умови професійної праці, а також факти необхідності цілеспрямованої підготовки фахівців системи МВС до дій в екстремальних умовах свідчать про можливість включення цього аспекту в систему вищої професійної освіти.

Ступінь підготовленості співробітників правоохоронних органів України до дій в екстремальних ситуаціях багато в чому визначається рівнем теоретичного обґрунтування категоріального апарату системи тактико-спеціальної підготовки, виявленням її підсистем і складових компонентів, встановленням прямих і зворотних зв'язків між ними, обґрунтуванням системоутворювальних чинників і визначенням спрямованості системи на досягнення певного результату, тобто її функціонування [11]. Підготовка до дій в екстремальних ситуаціях, будучи інтегральним показником процесу професійної підготовки, структурно містить ті самі підсистеми, що й система професійної підготовки загалом. Системоутворювальним чинником виступають вимоги професійної діяльності до процесу підготовки, що забезпечує формування навичок дій в екстремальних ситуаціях [5]. Систему професійної підготовки майбутніх фахівців правоохоронних органів України доцільно організувати поетапно, ідентифікуючи кожен етап з певним рівнем інтелектуалізації професійної підготовки - від сенсорно-моторного на першому етапі, аналітико-синтетичного на другому, до алгоритмічного на третьому й творчого на четвертому рівні. Найважливішою основою, що виражає об'єктивну логіку організаційної побудови процесу тактико-спеціальної підготовки майбутніх фахівців правоохоронних органів України, є принципи: безперервності цього процесу; регулярності; чергування на-

вантажень і відпочинку; послідовності; розподілу матеріалу навчання; циклічності; динамічності й постійності (етапності); спеціалізованості; різноспрямованості; ритмічності та зворотного зв'язку. Вони стають засадничими й у процесі проведення занять з тактико-спеціальної підготовки у ВНЗ системи МВС України [9]. Моделювання процесу тактико-спеціальної підготовки можна інтерпретувати як побудову моделі управління складним об'єктом, що містить такі етапи: формування цілей підготовки; виділення показників якості засвоєння завдань діяльності (тактичних завдань); структурний синтез моделі процесу, тактико-спеціальної підготовки; визначення входів і виходів об'єкта (тих, хто навчається); вибір структурних елементів і виявлення їх взаємозв'язків; декомпозиція моделі; опис структурних елементів моделі [9]. Здійснення професійної підготовки працівників міліції за вказаною моделлю дасть їм змогу більш ефективно виконувати свої професійні обов'язки з організації й здійснення охорони прав і свобод громадян, громадського порядку, забезпечення громадської безпеки, запобігання й припинення правопорушень, залишатися справжніми професіоналами своєї справи й на високому рівні вирішувати завдання правоохоронного напрямку [8]. Аналіз сучасного стану професійної підготовки курсантів ВНЗ системи МВС України до дій в екстремальних умовах виявляє й інші недоліки, такі як:

- переважно одностороння спрямованість у використанні засобів фізичної підготовки на розвиток фізичних якостей;
- недосконалість змісту й технологій використання засобів фізичної культури в професійному навчанні курсантів;
- відсутність ряду психолого-педагогічних і організаційних умов для реалізації завдань підготовки курсантів до виконання професійних дій.

В умовах оперативно-службової діяльності персоналу ОВС поняття екстремальних умов визначається як порушення нормального перебігу подій, внаслідок чого виникає підвищений ризик, загроза для життя працівника ОВС чи будь-якої іншої людини. Від професійної підготовленості курсантів, які в майбутньому повинні стати повноцінними співробітниками, залежить їх службовий шлях і захист власного життя, вирішення будь-яких складних і небезпечних ситуацій. Саме програма навчання курсантів і ефективність її методології повинні забезпечити особисту безпеку в будь-яких екстремальних умовах. Сучасна професійна діяльність вимагає від курсантів вузу МВС України не тільки спеціальної психофізичної підготовленості, а й глибоких теоретичних знань, тому на практиці модель випускника цього вузу повинна включати: достатню професійну працездатність, наявність необхідних резервних фізичних і функціональних можливостей організму для своєчасної адаптації до швидко мінливих умов оперативно-службової діяльності та зовнішньої середовища, обсягу й інтенсивності праці; здат-

ності до повного відновлення в заданому ліміті часу й присутність мотивації в досягненні мети, що базуються на фізичних, психічних і духовних можливостях людини і, насамперед, на знаннях.

Література

1. Конституція України, прийнята 28 червня 1996 р. / Відомості Верховної Ради України. - 1996. - № 30. - Ст. 141.
2. Про міліцію: Закон України // Відомості Верховної Ради УРСР. - 1991. - № 4. - С. 20.
3. Положення про основи організації розкриття органами внутрішніх справ України злочинів загальнокримінальної спрямованості: Затверджене наказом МВС України від 30.04.2004 р. № 485.
4. Про затвердження методичних рекомендацій по забезпеченню особистої безпеки співробітників ОВС і підрозділів внутрішніх справ під час виконання ними службових обов'язків: Наказ ГУМВС України в Одеській області від 21.06.2006 р. № 513.
5. Власенко І.В. Проблеми особистої безпеки працівників правоохоронних органів // Проблеми вдосконалення професійної майстерності працівників ОВС в бойовій підготовці: Мат-ли 80-ї наук.-практ. конф. (м. Одеса, 31 жовт. 2008 р.). - Одеса: ОДУВС, 2011. - С. 11-13.
6. Психологічне забезпечення оперативно-службової діяльності працівників ОВС (професійно-психологічна підготовка працівників оперативних підрозділів) / Д.О. Александров, Г.О. Юхновець, Л.І. Казміренко та ін. - К., 2002. - 106 с.
7. Настава з організації професійної підготовки рядового і начальницького складу органів внутрішніх справ України: Наказ МВС України від 11.07.2006 р. № 693.
8. Бандурка О.М. Діяльність органів внутрішніх справ у надзвичайних ситуаціях. - Х., 1998. - 212 с.
9. Столяренко А.М. Психологическая подготовка личного состава ОВД. - М., 2008.
10. Програма психопрофілактичної роботи з особовим складом органів і підрозділів внутрішніх справ України на 2008-2012 роки: Затверджена наказом МВС України від 07.04.2008 р. № 161.
11. Екстремальна психологія: Підручник / О.П. Євсюков, А.С. Куфлієвський, Д.В. Лебедев та ін.; За ред. О.В. Тімченка. - К.: Август Трейд, 2007. - 502 с.
12. Права людини (основні міжнародно-правові документи): Збірник док. / Упоряд. Ю.К. Качуренко. - К.: Наук. думка, 2008.
13. Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод // Відомості Верховної Ради України. - 1997.

Домніцак В.В.

начальник кафедри спеціальної та фізичної підготовки
Одеського державного університету внутрішніх справ
Надійшла до редакції 18.08.2012